

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА СУБОТИЦА
СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ У НОВОМ САДУ
НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СРБИЈЕ
МАТИЦА СРПСКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ

ЖИВОТ И ДЕЛО АКАДЕМИКА ПАВЛА ИВИЋА

Зборник радова са трећег међународног научног скупа
ЖИВОТ И ДЕЛО АКАДЕМИКА ПАВЛА ИВИЋА
(Српска академија наука и уметности, Београд, Матица српска и
Филозофски факултет, Нови Сад, Градска библиотека, Суботица,
Институт за српски језик Српске академије наука и уметности,
Београд, 17–19. септембар 2001)

Редакција

Томислав Бекић, Бранислав Брборић, Јован Јерковић, Божидар
Ковачек, Александар Младеновић, Мирослав Пантић, Драгољуб
Петровић, Миломир Петровић, Мато Пижурица, Јудита Планкош,
Слободан Реметић, Никша Стипчевић, Сретен Угричић

Главни уредник
ЈУДИТА ПЛАНКОШ

Суботица — Нови Сад — Београд
2004

ЕГОН ФЕКЕТЕ (Београд)

ПАВЛЕ ИВИЋ И АКТУЕЛНИ ПРОБЛЕМИ ЈЕЗИЧКЕ ПОЛИТИКЕ И КУЛТУРЕ

Позната је премиса да језички феномен има бар два основна правца у научним реализацијама, један чије је тежиште — „чиста“ наука, научно посматрање и истраживање лингвалних појава и други — усмерен ка феномену језичке комуникације, дакле, ка спознаји прагматичких, тј граматичко-морфолошких, семантичко-функционалних, стилско-синтаксичких, прозодијско-ортоепских и сл. појава и дистинкција у области развоја опште и свакодневне комуникације. Ово друго усмерење делокруг је интересовања махом језичких практичара, тзв. примењене науке о језику и није увек у првом плану научника који се баве фундаменталном теоријском страном језика. Понекад се има утисак (можда погрешан) да је језичка свакодневица мање примамљива за „праве научнике“ типа Павла Ивића. Павле Ивић, међутим, мада не само „прави“ већ и велики (заправо наш највећи) научник, који је свој снажан истраживачки потенцијал махом посветио теоријским уобличавањима језичких феномена, понајвише из дијалектологије (иако ни остале гране језичке науке нису биле ван његовог научног домаћаја) није никако био од оних који би, на уштрб таквих опредељења, испустили из вида све оно што се у области свакодневне језичке проблематике и прагматике наметало као актуелан радни задатак. Уосталом, сва његова теоријска спознавања заправо су израстала искључиво на тлу чињеница живог језичког ткива, из којег ни савремена стандарднојезичка ситуација није могла бити искључена¹.

Осим тога, повода за ангажовање великог научника око, да тако кажемо, свакодневних, а нерешених питања актуелне језичке стварно-

¹ У вези са овом тематиком (као, уосталом, и целокупним научним резултатима) потпуне податке о ангажовању Павла Ивића пружа *Библиографија радова академика Павла Ивића*, објављена у *Јужнословенском филологу* LVI/1–2, посвећеном Павлу Ивићу, Београд 2000, 8–48

сти те опште запуштености језичке културе било је, нажалост, на претек. Друга половина прошлог века остаће у сећању по многим несрећним околностима, како у политици и култури уопште тако и по снажном рефлектовању таквих околности у област језичке науке, нарочито израженим у области лингвистичке, боље речено — социолингвистичке или још тачније — политиколлингвистичке прагматике. На репертоару невоља и недаћа свакодневно су искрсавала, с тенденцијом снажног импулсирања, за цивилизован свет, начелно маргинална, а за наш цивилизацијски ниво друштва — важна језичка питања (од којих нека и нису језичка), таква као што су — имамо ли један језик или два, односно и више њих (тамо где вишејезичја заправо и нема), затим, какво мора бити именовање тих „језика“, њихово писмо, правопис, речник итд. А све је то праћено многим, често незналачким расправама лаичке публике, с једне стране, или бесплодним полемикама надобудних лингвистичких зналаца или самозванаца, с друге, у којима су се нудили узорци и савети више по властитој (не)памети него по начелима језичке науке и регуларне норме. Опште стање језичке (не)културе, не само у друштву, већ и у круговима оних са високоинтелектуалним педигреом (новинара, спикера, професора, политичара и других посленика јавне речи), испољавало се махом у свакој прилици.

На све ове појаве жилаво и без узмицања реаговала је лингвистичка савест великог научника, залажући се, дакако, искључиво научним разлозима за принцип комуникационе моћи језика, полазећи од уверења да је та моћ језика утолико већа уколико се њиме служи више људи. На том уверењу Ивић је заснивао и свој кредо о јединственом (мада не и уједначеном) српскохрватском језику, сматрајући ту јединственост, уз уважавање варијантских разлика, веома важном за друштво, тим пре што је разлике које у њему функционишу доживљавао не као елементе расцепа већ, напротив, као елементе језичког богатства и могућности за прецизнија исказивања и стилска оплемењивања текста. Нажалост, таква настојања Ивића и других истомишљеника доживела су познату судбину дебакла. Мотиви за то — рећи ће Павле Ивић — „у сваком случају, нису били научни, а аргументи слабашни. Инсистира се на важности разлика, а оне су, у ствари, веома мале у поређењу с оним што је заједничко“².

Говорећи о томе, Павле Ивић у другој прилици дефинише свој општи став овако: „Наше језичке стручњаке“ — вели он — „притискује тешка одговорност. Кад говоримо о језику, наша публика нам верује. А мало има ствари које тако лако могу узрујати људе као утисак да им је

² Ивић П. — Јевтић М., *Ивићеве раније и садашњи разговори*, Београд, изд. Партиенон, 1998, стр. 88.

језик угрожен. Наша је дужност чак да, ако у јавности постоји неоправдана нервоза, кажемо и покажемо да истинске угрожености нема... У нашим разговорима о језику „чврсто упориште“ мора бити истина, и то цела и свестрано сагледана (не делић или изрезак истине). Истина о језику и истина о стварним интересима наших народа“³.

Та тежња за истином је, рекли бисмо, животно гесло научничке физиономије Павла Ивића за које се залагао целог свог века. Не увек и са успехом, али не без успеха његовом кривицом. Друштвене прилике биле су такве, а биле су такве подуго, да истина и није имала високу цену. Друштвом су хујали други и другачији ветрови. А бивали су утолико јачи уколико је више слабила снага друштва, а са њом и моћ разумног процењивања правих вредности. И када су се сва настојања да се сачува заједничко језичко ткиво показала узалудна, да би, најзад, дошло и до расцепа друштвене и државне заједнице, језички посленици нашег подручја нису имали другог пута до да се (рекао бих — најзад) и у језичким стварима окрену свој своје. Најпре, можда у практичном смислу, мање важном питању, али не и неважном у научном погледу — питању имена језика којим се служимо. Дотадашњи назив заједничког језика *српскохрватски*, за који је Ивић с разлогом сматрао да је „најбољи од свих могућих“, морао је бити потиснут, али не сасвим. Залажући се у новонасталим приликама с јаким аргументима и за враћање на традиционални назив *српски језик*, Ивић узима да и термин *српскохрватски* може функционисати као научни — за свеукупност језичког идиома, онога који се и на дијалекатском и на стандарднојезичком плану реализује на целом подручју некадашњих република у којима се остварује. „Српски језик“, међутим, у новонасталим приликама одражава реалност тренутка, али и значајан аргуменат језичке стварности, која не дотиче само наше просторе већ има свеопшти значај за народе Србије, али не мање и за Србе изван Србије који се служе истим језиком. Ново време, наиме, намеће и нове подухвате, али пре свега захтева велико преиспитивање онога што за културу нашег језика нисмо учинили; још и више од тога — шта и како чинити даље, пре свега на програму унапређења и усмеравања језичке норме и језичке политике, али не и програмске реформације која би вештачким интервенцијама изменила логички ток језичког континуитета и развоја. Ово утолико пре што — како ће рећи Ивић — „у Србији се годинама није водила баш никаква језичка политика, све се препуштало спонтаном или случајном развоју“⁴.

³ Ивић П., *О језику некадашњем и садашњем*, изд. БИГЗ — Јединство, стр. 310 — 311.

⁴ Ивић П. — Јевтић М., исто, 90.

Овакво стање резултирало је општом запуштеношћу језика и опште и јавне комуникације, што се нарочито огледа(ло) у језику тзв. информативних гласила или у наступима носилаца политичких и државних функција, али понекад ништа мање и у оних који се сматрају високим интелектуалним слојем друштва (глумци, професори, књижевници, спикери, новинари и др.). „У том језику господаре клишетиране фразе из такозваног политичког говора и из најнеуспешнијих делова новинарског жаргона“⁵ — не једном је упозоравао Ивић. Упозоравао, мада најчешће без већег одјека; у стању опште друштвене и културне запуштености није ни језик могао налазити своје неговатеље, чак ни тамо где би их ваљало понајвише имати. Такозвана језичка политика више се бавила политиком него језиком, исцрпљујући се таквим питањима као што су — име језика, „најезда“ страних речи⁶, језичке недоумице и “ситнице језикословне“, па и то махом фрагментарно, захваљујући индивидуалним напорима појединаца, такозваних љубитеља језика, а без организованих напора стручне и научне лингвистичке структуре, усмерених на систематско праћење и нормативно уређивање језика. Ивић је разумевао ту анимозност према страним речима, али је упозоравао и на то да према позајмљеницама постоји и неоправдана и претерана одбојност. „Морамо бити свесни“ — истицао је Ивић — „да су речи преузете из других језика неизбежан састојак сваког језичког система, и да оне обогаћују језик и олакшавају комуникацију“⁷. И не само то — „Морамо бити свесни и тога да је преузимање речи из других језика један од најважнијих начина, ако не баш и најважнији начин, да се обогати речник неког језика. Како бисмо — вели он — могли без позајмљеница као што су *црква*, *цар*, *краљ*, *вино*, *субоџа*, *боја* или новијих као *физика*, *хигијена*, *демократија*, *телефизија*, *радар*, *радио* и др“⁸. Али — напомиње Ивић — иако је „јасно да су многе стране речи незаменљиве, с друге стране заиста се треба клонити непотребних туђица. Зашто реч *дигниџетџи* — реч која је сада јако у моди — кад то значи исто што и *до-стојанство*. Шта ће нам *илеј оф* у кошарци, који се тако лоше уклапа у наш језик, кад можемо рећи *завршница*?“⁹ Ово не значи — додаје Ивић

⁵ Ивић П. — Јевтић М., исто, 91.

⁶ Медић М., на пример, објавио је у издању *Нолиџа*, Београд 2000. књижицу под насловом *Најезда страних речи на српски језик*, а у предговору написао и ово: „Српском језику данас ништа не прети више од страних речи. Самоубилачки ход српског језика може се и мора зауставити... мора се објавити рат... против најезде страних речи... Предстоји велико чишћење српског језика од страних речи“, стр. 8. Коментар је, дакако, сувишан.

⁷ Ивић П. — Јевтић М., исто, 92–93.

⁸ Ивић П., *Пуџокази у свету речи*, лист *Полиџика*, Београд, 5. јул 1993, стр. 10.

⁹ Ивић П. — Јевтић М., исто 93–94.

— да треба одбацити сваку страну реч... Тражити српску замену за *радар*, *ласер*, *ген* или *антибиотик* било би бесмислено. У другим случајевима решења се могу наћи. Тако је израз *лични рачунар* много подеснији од *јерсоналног комјутера*, утолико пре што *јерсонални* код нас није придев од *јерсона* (лице или особа), већ од *јерсонал*¹⁰.

Ивић је не једном указивао на то да наша лингвистичка струка не обраћа пажњу на праве проблеме, да би школе у неговању језичке културе морале имати главну улогу, а да значајно место у васпитавању свежијег, богатијег, разноврснијег и занимљивијег и истинитијег језика имају добри новинари чија се реч данас више чита и чује од онога што стварају и као пример нуде добри писци.

У нашој културној јавности, чак и у оној лаичкој, у много прилика је указивано на готово катастрофалну ситуацију у језичкој писмености. Нажалост, најчешће се глас јавности бавио релативно маргиналним језичким темама и проблемима, изузев, у новије време, правописним питањима.

Све ово потврђивало је Ивићево (и не само његово) упозорење (изречено безброј пута) да озбиљног организованог напора за неговање језика заправо у нас и нема. Није отуда необично што је снаге „за неговање језика“ Ивић могао да види у веома ограниченом дијапазону језичких посленика, када каже: „Огромну одговорност /наглашавам овај израз 'огромну одговорност'!/ за добар језик данас носе *медији* (подвучао ЕФ). Међутим“ — жалио се Ивић с правом — „они се око језика много не труде“. Тек на другом месту „ранг-листе“ Ивић ће, у истом контексту, поменути — да је „нарочито велика одговорност универзитетских наставника српског књижевног језика“, док „велики задаци на том пољу очекују пре свега нашу... катедру за српски језик“¹¹.

Нисмо, међутим, уверени да је Ивић мислио да ће само тиме језик бити доведен у ред, мада се утицај поменутих асоцијација не може пре небрегнути, али ни све бремене проблема на њих намаћи. Али, да ли је Ивић у то време имао нешто боље и ефикасније да понуди? Уосталом,

¹⁰ Ивић П. — Јевтић М., исто 112. Ово последње (у вези са придевом *јерсонални*) навели смо из чистог куриозитета, из којег се види да и научник великог формата може да „омане“ и на ситници, кад под непровереним утиском нешто помене. Наиме, придев *јерсонални* никако није „придев од *јерсонал*“. Напротив, од *јерсона* заправо и нема одговарајућег придева (нпр. *персони или сл.), већ се *јерсонални* односи и на *јерсону* и на *јерсонал*. То тако потврђује и Речник МС, који придев *јерсоналан* дефинише са — *који се тиче јерсоне*, а уз лексему *јерсоналије* (ж мн.) стоји дефиниција *особни, лични подаци*, да би се за одредницу *јерсоналности* рекло да је *скуп особина неког појединца*, што значи да привид *јерсонални* уз именицу *комјутер* ипак има регуларно значење — личан.

¹¹ Ивић П. — Јевтић М., исто 113.

какву су наду у то време могли да пруже они које чекају „велики задаци“, како је то рекао Ивић, истина, 1985. године. „Готово нико од лингвиста“ — вајкао се Ивић — „не скреће пажњу на праве проблеме, свест о њима уопште није продрла до школе, која би морала играти главну улогу у борби за свежији, богатији и истинскији језик“. Тако је Ивић говорио пре више од 15 година. Данас се можемо запитати — да ли се и шта се од тога у међувремену битније изменило?

Гледано глобално, рекли бисмо — не много тога. Али, изменило се, макар формално, а унеколико и организационо. Израђен је нови Правопис српског језика (прва научна језичка публикација са именом „српски језик“) око којег су, нажалост, вођене подмукле и ненаучне дисквалифицирајуће пасквиле, које, због своје ефемерности и бесмислености није достојно ни помињати. Треба, међутим, рећи да се горка чаша непринципијелних, бесомучних и безобзирних напада нештедилице слила на Павла Ивића, који је све то доживљавао веома тешко, а наша културна и научна јавност оцењивала као нечувени скандал и националну срамоту. Нови правопис, у чијој идејној концепцији, а и каснијој одбрани од бруталних напада Павле Ивић није посустајао, заправо је први модеран алат нове социолингвистичке позиције српског језика. Други значајан корак у том правцу на којем је инсистирао Павле Ивић јесте његова иницијатива за оснивање Одбора за стандардизацију српског језика (конституисан 12. децембра 1997). На челу му је, наравно, био Павле Ивић, који је ту дужност с пуно воље и снаге предано обављао све до своје смрти (19. септембра 1999. године).

Говорећи на оснивачком састанку Одбора, Ивић је нагласио да посао Одбора види у „систематском нормирању српског језика, с екавским и ијекавским изговором, свеобухватно и у појединостима... с обзиром на то да језичка стандардизација није само лингвистички него је и најшири друштвени, социокултурни и цивилизацијски процес“¹². Том приликом је још рекао: „Наш стандардни језик први пут добија једно репрезентативно тело које ће бринути о његовом усавршавању, о допуњавању оних многобројних рупа, празнина које постоје у стандардном језику као систему стандарда. Наш ће задатак бити тај да колегијално, без журбе, студиозно, у дискусији, научним аргументима допуњавамо те празнине. Не треба очекивати одмах неке спектакуларне резултате, али важно је ово: снаге једног човека мале су за многе од задатака који стоје пред нама. То упућује појединце да се баве оним пословима које један човек може да обави. Међутим, потребно је обавити

¹² Ивић је у току дискусије цитирао овај став, који се, иначе, налази записан у Споразуму о оснивању Одбора за стандардизацију српског језика; исп. Брборић Б., *С језика на језик*, Београд, 2001, стр. 328–329.

и оне послове већег замаха. Прилика је сада да, ако се добро организујемо, то и постигнемо. Ја сматрам да је најбољи начин да се обаве наши задаци тај да се ради у комисијама. Наиме, проблематика стандардног језика је широка, многострана, има ту много подручја која треба покрити, има колега који су се у свом раду посветили више једном или више другом подручју, дакле компетенција није једнака. Има људи који ће моћи најбоље да дају прилог ако раде управо у оној области у којој су најкомпетентнији. Моја је жеља и препорука тим комисијама да раде у слози, у заједничком напору¹³.

Ивић је, међутим, не само инструктиван већ и прагматично захтеван. У другој прилици нагласиће да би одлуке „комисија лингвиста морале бити широко публиковане и, разуме се, поштоване“. То је, дакако, принцип који захтева одговарајућу интервенцију друштва и у подршци, али и у неизоставном прихватању и спровођењу закључака стручне језичке елаборације ако се жели успех у језичкој проблематици која нас још увек оптерећује и тишти.

А да нас тишти, тишти нас. Једнако као и раније, ако не и више. Питам се, да ли смо одмакли од ситуације у којој је Павле Ивић, још 1993. напомињао: „Ма колико било потребно чувати континуитет с блиском прошлошћу, нормирање не сме затварати очи пред стварношћу. Оно што је у језику мртво не може се вратити у живот, а оно што се потврдило и учврстило не сме се игнорисати. Нереални савети не би били поштовани, а поврх тога би уништили поверење у саветодавца“¹⁴. Оно што би иза овога требало да уследи као практичан корак јесте одговор на питање — знамо ли ми данас шта је у језику неактуелно и где почињу границе новог? Савремена или осавременењена норма коју имамо, углавном је само правописна. Све остало чека на одговор. Одбор за стандардизацију српског језика, колико знамо, одговоре припрема врло озбиљно и обухватно. Ако буде као што је Павле Ивић желео, можда ће нам будућност језика бити боља¹⁵. А захвалност за то, поред свег нашег труда и ангажовања, увек ћемо заправо дуговати великом Павлу, јер међу нама нема ни једнога којег наш велики учитељ и пријатељ Па-

¹³ Излагање Павла Ивића пренето са магнетофонског снимка Оснивачке седнице Одбора.

¹⁴ Ивић П., *Речи нису за одсјрел*, лист *Полићика*, Београд, 4. јул 1993, стр. 10.

¹⁵ Оно што је „желео“, шта је сматрао до сада корисним делом, а шта лошим исходом у области српскохрватског/српског језика и језичкој политици, посебно од 1991. године наовамо, оно што је уочавао као тешкоће и недостатке у светлу садашњих могућности развита језичке норме и културе, Павле Ивић је сумарно изложио у свом напису *Језичко њланирање у Србији данас*, објављеном у часопису *Језик данас*, број 9, Нови Сад 1999, 5–9 (наводећи и одговарајућу релевантну литературу из најновијег раздобља језичке политике и културе).

вле Ивић није нечему, а најчешће много чему научио, а многе и много чиме лично задужио. А о делу којим је Ивић трајно обогатио свеколику науку о језику, посебно српску, чуће се и овом приликом на начин на који то у пуној мери заслужује.

Эгон Фекете (Белград)

ПАВЛЕ ИВИЧ И АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЯЗЫКОВОЙ ПОЛИТИКИ И КУЛЬТУРЫ

Резюме

Павле Ивич большую часть своей научной деятельности посвящал, кроме деятельности почти во всех областях науки о языке, актуальным проблемам языковой практики и (недостаточно актуализированной) языковой нормы. Он указывал не только на необходимость, но и на пути модернизации нормы и определения инновационных тенденций, всегда в согласии с аргументами языковой логики и лингвистическими законами. В связи с этой деятельностью важное место занимает его инициатива по учреждению Комитета по стандартизации сербского языка (Комитет основан 12 декабря 1997 г.), во главе которого он находился до конца своей научной деятельности. За все, что он сделал в области науки о языке, в частности сербском, сербская славистика приносит ему глубокую благодарность.